

УДК 159.922.76

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-6\(11\)-398-401](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-6(11)-398-401)

Бочелюк Віталій Йосипович доктор психологічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри соціальної роботи та психології, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Тургенєва, 39, м. Запоріжжя, 69063, тел.: (066) 292-43-47 <https://orcid.org/0000-0001-8727-3818>

Панов Микита Сергійович доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри спеціальної освіти та психології, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69017, тел.: (050) 936-10-29, <https://orcid.org/0000-0002-5085-8895>

Позднякова Олена Леонтіївна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри спеціальної освіти та психології, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69017, тел.: (050) 456-44-04, <https://orcid.org/0000-0002-4151-437X>

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ СІМ'ЯМ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ З АУТИЗМОМ

Анотація. У статті представлено ґрунтовний огляд проблем, з якими стикаються сім'ї, що виховують дітей раннього віку з аутизмом, до них відносять: проблеми діагностики, комунікації всередині родини та поза її межами, стрес та нестача самореалізації матерів дітей-аутистів, соціальна самоізоляція сім'ї, фінансові проблеми та труднощі включення дитини у соціальні інституції тощо. Сім'ї, які виховують дітей з аутизмом, відчувають низку психологічних проблем і потребують комплексного психологічної допомоги, спрямованої на оптимізацію дитячо-батьківських стосунків, нормалізацію мікроклімату в родині тощо. Серед проблем сім'ї особливо «гострими» є наступні: важкі переживання, стреси, депресія, відчуття втрати сенсу життя тощо; дисгармонійні стосунки в сім'ї (а саме: жорсткі рольові позиції; виражена надмірна опіка; суперечливість, непослідовність власної поведінці по відношенню до дитини; значні розбіжності членів родини у питаннях виховання; соціальна самоізоляція сім'ї; виражена інформаційна депривація батьків, викликана відсутністю або недостатністю літератури з питань виховання і навчання дітей з особливостями розвитку; потреба батьків у

відпочинку, хоча б короткочасному. Їм необхідна можливість хоча б на декілька годин на добу передати дитину доброзичливому і надійному оточенню. Наголошується на необхідності створення системної допомоги сім'ям, що має включати роботу фахівців різних напрямків та мати відповідне чітке правове регулювання. При цьому чільне місце має займати надання психологічної допомоги, спираючись на родинноорієнтований підхід. В роботі наголошується на те, що українські вчені мають значні напрацювання з питань патології дитячого розвитку та шляхів психокорекції, проте на сьогоднішній момент в Україні немає системи допомоги сім'ям, які виховують дітей із аутизмом. Втім, такі родини зустрічаються із комплексом проблем різного спрямування: фінансовими, соціальними, психологічними тощо. Система допомоги сім'ям, що виховують дітей із аутизмом має враховувати усі аспекти та супроводжувати родину на всіх етапах: від ранньої діагностики аутизму до включення дитини у різноманітні соціальні інституції, при цьому приділяючи особливу увагу створенню позитивного мікроклімату у сім'ї, сприянню самореалізації матерів та їх психологічному благополуччю, а також задоволенню потреб родини в цілому. Така система відповідно має об'єднувати фахівців різних напрямків – від педіатрів та сімейних психологів до педагогів та юристів, а також мати чіткий законодавчий процес реалізації.

Ключові слова: психологічна допомога, аутизм, сім'ї дітей з аутизмом, проблеми дітей раннього віку з аутизмом, психокорекція розладів аутистичного спектру.

Bocheliuk Vitalii Yosypovych Full Doctor in Psychology, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Professor at the Department of Social Work and Psychology, Zaporizhzhia Polytechnic National University of «Zaporizhzhia Polytechnic» National University, Turhenyeva St., 39, Zaporizhzhya, 69063, tel.: (066) 292-43-47, <https://orcid.org/0000-0001-8727-3818>

Panov Mykyta Serhiyovych Full Doctor in Psychology, Assistant Professor, Professor at the Department of Special Education and Psychology of Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Naukovoho mistechka St., 59, Zaporizhzhya, 69017, tel.: (050) 936-10-29, <https://orcid.org/0000-0002-5085-8895>

Pozdniakova Olena Leontiyivna Full Doctor in Pedagogy, Assistant Professor, Professor at the Department of Special Education and Psychology of Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Naukovoho mistechka St., 59, Zaporizhzhya, 69017, tel.: (050) 456-44-04, <https://orcid.org/0000-0002-4151-437X>

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE FOR FAMILIES WHO EDUCATE EARLY AGE CHILDREN WITH AUTISM

Abstract. The article provides a thorough overview of the problems faced by families raising young children with autism, including: problems of diagnosis, communication inside and outside the family, stress and lack of self-realization of mothers with autistic children, social isolation of families, financial problems and difficulties in including a child in social institutions, etc. Families raising children with autism experience a number of psychological problems and need comprehensive psychological care aimed at optimizing child-parent relationships, normalizing the microclimate in the family, etc. Among the problems of the family, the following are especially «acute»: difficult experiences, stress, depression, feelings of loss of meaning in life, etc.; disharmonious relations in the family (namely: rigid role positions; severe over-care; inconsistency, inconsistency of their own behavior towards the child; significant differences of family members in matters of upbringing; social self-isolation of the family; severe informational deprivation of parents caused by absence or lack of literature on the upbringing and education of children with special needs, the need for parents to rest, at least for a short time. They need the opportunity to transfer the child to a friendly and reliable environment for at least a few hours a day. It emphasizes the need to create systematic assistance to families, which should include the work of specialists in various fields and have a clear legal regulation. At the same time, the provision of psychological assistance based on a family-oriented approach should take a prominent place. The paper emphasizes that Ukrainian scientists have significant work on the pathology of child development and ways of psychocorrection, but currently in Ukraine there is no system of assistance to families raising children with autism. However, such families face a set of problems of different directions: financial, social, psychological, and so on. The system of assistance to families raising children with autism should take into account all aspects and accompany the family at all stages: from early diagnosis of autism to the inclusion of the child in various social institutions, paying special attention to creating a positive microclimate in the family and their psychological well-being, as well as meeting the needs of the family as a whole. Accordingly, such a system should unite specialists in various fields – from pediatricians and family psychologists to teachers and lawyers, as well as have a clear legislative process.

Keywords: psychological care, autism, families of children with autism, problems of young children with autism, psychocorrection of autism spectrum disorders.

Постановка проблеми. За даними ВООЗ [4] поширеність розладів аутичного спектру серед дітей становить 1% та цей показник постійно зростає. Якщо раніше говорили про 1 дитину із 100, то тепер кажуть про 1 з 88 та навіть 1 із 65 дітей, що мають ознаки аутизму та потребує медико-психологічної допомоги. За даними Міністерства охорони здоров'я України, захворюваність

на аутизм зросла у 2,5 рази. Показник розповсюдженості стабільно збільшується: 2007 рік – на 28,2%, 2008 рік – 32,0%, 2009 рік – 27,2%, 2010 рік – 35,7%. Як вказує більшість дослідників, відсоток захворюваності лише зростає, що збільшує актуальність питання абілітації дітей із розладами аутичного спектру та їх родин [3]. Загальновідомим є те, що діагностика розладу на ранніх етапах та вчасне здійснення психокорекційного впливу робить можливим адаптацію дитини до повноцінного життя у суспільстві. Визначена специфіка афективної дезадаптації аутичних дітей висуває певні вимоги до організації та проведення психокорекційної роботи [2]. Саме тому ми вважаємо за необхідне приділяти значну увагу науковців до питань надання допомоги сім'ям, що виховують дітей з аутизмом, з метою удосконалення систем медико-психологічної підтримки та супроводу.

Мета статті – комплексно розглянути особливості психологічної допомоги сім'ям, які виховують дітей раннього віку з аутизмом.

Вагомі наукові дослідження аутизму з'явилися у кінці XIX століття, у 40-80хх роках XX століття було описано діагностичні критерії розладу завдяки працям Л. Каннера. У подальшому аутизм продовжував розглядатись із різних точок зору, діагностичні критерії уточнювались, а вчені продовжували шукати нові методи корекції розладу та висувати нові теорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день аутизм вважається одним із розладів психологічного розвитку, що виявляється у порушенні розуміння та виразності мови, розвитку прив'язаності, суспільних контактах, функціональної або символічної гри [6].

Визначити наявність у дитини розладів аутичного спектру можливо до 3-річного віку. Та на батьків покладається не лише відповідальність у вчасному визначенні перших симптомів, а у організації відповідної психокорекції. Саме батьки аутистичних дітей є потужним двигуном розвитку професійних методів допомоги дітям-аутистам. Та незважаючи на це, частіше за все вони потрапляють у ситуацію ізоляції та переживають почуття самотності. Питання організації психологічного супроводу сім'ям з аутистичними дітьми наразі лише розробляється, тому надання психологічної підтримки родині не є системним. Важливим аспектом є створення різноманітних товариств та реабілітаційних центрів, де батьки мають змогу отримати необхідні консультації та обмінюватись досвідом.

Колектив авторів К. Островська, М. Химко, Ю. Кудрявцева пропонують чотирьохрівневу стратегічну модель програми роботи з аутистичними дітьми:

- 1) Стратегія першого рівня – розв'язання стресової ситуації у сім'ї за допомогою практичної підтримки, психологічної допомоги та навчання.
- 2) Стратегія другого рівня – підтримка нормального розвитку дитини (соціалізація, розвиток комунікації, моторних навичок, уяви).
- 3) Стратегія третього рівня – редукція типових проявів аутизму.
- 4) Стратегія четвертого рівня – вилучення форм поведінки, нетипових для аутизму (проблеми зі сном, з прийомом їжі і т.і.).

Перший рівень стратегії включає психологічну допомогу родині, яка виховує дитину із аутизмом, а інші три передбачають вплив безпосередньо на дитину. Таке розташування акцентів вказує на вагомую роль саме родини у успішній реабілітації дитини [6].

Виклад основного матеріалу. Дитина є частиною сімейної системи, а отже у взаємодію з дитиною включена вся сім'я. Варто також розуміти, що коли родина дізнається про факт наявності у дитини розладу, сім'я починає переживати сімейну кризу, що відповідно негативно відображається на взаємодії членів родини. Проведені дослідження наголошують, що сім'ї із дітьми-аутистами зазнають навіть більших страждань, ніж із дітьми, які мають інші психічні розлади. Це частіше за все пов'язано із раптовістю, адже через брак досвіду певний час батьки сприймають дитину як абсолютно нормальну та навіть обдаровану. Та й лікарі часто витримують паузу, не звертаючи увагу батьків на перші симптоми, а потім раптово оголошують діагноз, пропонують оформити інвалідність та навчання дитини у спеціалізованих закладах. Відповідно, коли батьки дізнаються про наявність у дитини розладу аутистичного спектру, їх реакція схожа на переживання горювання: вони так само проходять через шок, заперечення, пригніченість, гнів, відсторонення, прийняття та зазвичай переживають почуття провини, депресію і тривогу [6].

А. Душка також наголошує, що труднощі постановки діагнозу, холодність та байдужість з боку лікарів та фахівців лише погіршують ситуацію. Втім, не можна вимагати від дитини прийняти оточуючий світ не беручи до уваги її внутрішній, а задля змін у дитині сім'я має спершу зазнати змін, створивши емоційний психологічний комфорт, почуття впевненості і захищеності [4].

Аутизм позначається на усій родині, порушує комунікацію як всередині сім'ї, так і поза її межами. Дитина з аутизмом має порушення мовлення та із важкістю розуміє мову загалом, відповідно має труднощі із вираженням своїх бажань, а будь-який незначний стимул може викликати напад істерики. Батьки таких дітей часто відчують роздратування щодо поведінки дитини, що виливається у агресію, спрямовану як до себе, так і до оточуючих [8]. Крім того, батькам часто важко або навіть неможливо пояснити причини розладу поведінки дитини у громадських місцях, навколишні частіше за все мало що знають про проблеми аутизму. Отже, батьки стикається з недоброзичливістю, агресивною реакцією людей у транспорті, магазині, на вулиці, у дитячому закладі та навіть більше – сім'я часто позбавлена моральної підтримки не тільки знайомих, але і близьких людей [4].

Таким чином сім'я закривається від оточуючих, має нестачу комунікативних контактів, не може отримати підтримку від оточуючих, що ще більше погіршує ситуацію. Найбільшого стресу зазнають матері, адже саме вони частіше за все стикаються із найбільшими обмеженнями власної свободи та часу через надмірну залежність їх дітей. Та найбільш психологічно важким

для матері є відсутність емоційного відгуку від дитини, неможливість відчутти радість спілкування. Матері дітей з аутичними розладами характеризуються низькою самооцінкою, високою тривожністю та схильністю до депресії. Соціально-психологічний портрет сімей, що виховують дітей із аутизмом, характеризується очевидним неблагополуччям: від 30 до 60% сімей розпадаються, частина сімей живе з порушеними міжособистісними стосунками (30%), зберігаючи сім'ю формально – «заради дитини». В свою чергу, негативний мікроклімат у родині лише погіршує адаптацію дитини [8].

Окремо варто виділити фінансовий аспект функціонування сім'ї, адже через необхідність постійного догляду за дитиною працювати може лише один із членів сім'ї и, як правило, це батько, а повноцінна реабілітація дитини потребує значних фінансових ресурсів [9].

Отже, у задоволенні своїх потреб сім'я дитини із аутизмом має ряд бар'єрів:

- 1) Фінансовий – якісні послуги часто мають високу вартість, а те, що можна отримати безкоштовно, не задовольняє потреб сім'ї та дитини;
- 2) Бар'єр часу – відсутність особистого часу у членів родини;
- 3) Бар'єр стигматизації.

Загалом, до чинників, які впливають на подружні взаєностосунки у родинях, де є дитина з РСА, можна віднести такі: фінансові труднощі, низька соціальна активність, гендерна несправедливість, зіткнення інтересів та потреб подружжя з потребами дитини, конфлікти, брак часу на спільне дозвілля, зниження якості статевого життя, нерівномірний розподіл домашніх обов'язків та рутин догляду за дитиною [9].

При цьому, існує пряма залежність впливу родинного фактору на особливості розвитку дитини: чим сильніше проявляється сімейне неблагополуччя, тим більше виражені порушення у розвитку дитини.

І. Сухіна наголошує на необхідності родинно-орієнтованого підходу при організації психокорекції дітей із аутизмом. Родинно-орієнтований підхід дозволяє розглядати сім'ю у якості системоутворюючої детермінанти в соціально-культурному статусі дитини, що визначає її подальший психофізичний і соціальний розвиток.

Сім'ї, які виховують дітей з аутизмом, відчувають низку психологічних проблем і потребують комплексного психологічної допомоги, спрямованої на оптимізацію дитячо-батьківських стосунків, нормалізацію мікроклімату в родині тощо. Серед проблем сім'ї особливо «гострими» є наступні:

1. Важкі переживання, стреси, депресія, відчуття втрати сенсу життя тощо.

2. Дисгармонійні стосунки в сім'ї (а саме: жорсткі рольові позиції; виражена надмірна опіка; суперечливість, непослідовність власної поведінці по відношенню до дитини; значні розбіжності членів родини у питаннях виховання; часто (особливо в неповних сім'ях) спостерігається особливий тип

стосунків між матір'ю і дитиною, який можна назвати «симбіотичновідштовхуючими».

3. Соціальна самоізоляція сім'ї.

4. Виражена інформаційна депривація батьків, викликана відсутністю або недостатністю літератури з питань виховання і навчання дітей з особливостями розвитку.

5. Потреба батьків у відпочинку, хоча б короткочасному. Їм необхідна можливість хоча б на декілька годин на добу передати дитину доброзичливому і надійному оточенню.

Отже, за методикою І. Сухіної психологічна допомога таким родинам має включати: консультації, лекції, тренінги та семінари для батьків дітей з аутизмом; міждисциплінарну взаємодію фахівців і батьків; інформаційно-методичне забезпечення родин; організацію груп взаємодопомоги; сімейну психотерапію [10].

Вчені та практики із надання психологічної допомоги сім'ям із дітьми, що мають розлади аутичного спектру наголошують на таких основних завданнях роботи психолога із родиною:

1. Змінити ставлення батьків до хвороби як до проблеми.

2. Розрізнити те, що можна змінити і те, чого змінити не можна і слід навчитись з тим жити, змінивши ставлення до проблеми, знайшовши у своїй ситуації переваги, позитивні моменти тощо.

3. Навчити батьків дистанціюватися від проблеми.

4. Навчити батьків усвідомлювати власні ресурси, можливості, сили та здатність розв'язувати свої проблеми і брати на себе відповідальність за свої рішення [6].

Втім, зазначені завдання, як правило, стосуються лише першого етапу роботи, де залучається уся родина, а надалі психокорекційні заходи здійснюються переважно щодо дитини. В основу родинно-орієнтованого підходу І. Сухіної покладено ідею включення сім'ї на кожному з етапів психокорекційної роботи. Авторка пропонує 4 етапи. На етапі діагностики проводиться обстеження не лише дитини безпосередньо та виявлення проблем її розвитку, а й діагностика сім'ї, а саме: виявлення труднощів, які виникають при спілкуванні і вихованні дитини раннього віку з РАС. На цьому ж етапі відбувається встановлення контакту з батьками дитини. Авторка вважає за необхідне діагностувати особистісні характеристики членів родини, адже саме особистісні риси родичів можуть бути впливовим фактором адаптації та соціалізації дитини. Діагностична карта сім'ї, включає в себе показники розвитку в ранньому віці. У даній карті відзначається первинна, проміжна і підсумкова динаміка рівня розвитку дитини і залученість батьків у процес її навчання і виховання, пишеться короткий висновок провідного спеціаліста. Для спостереження сім'ї в динаміці розробляються критерії, які, складаються з двох основних блоків: нормалізація життя родини і позитивна динаміка у розвитку

дитини і може містити ряд певних показників, аналіз яких міг би відобразити, наскільки батьки включені у взаємодію з дитиною, яку позицію займають у ході домашньої консультації, чи виконують вони рекомендації фахівців-консультантів [10].

Другий етап – етап планування, де відбувається спільне обговорення спеціалістами групи супроводу (міждисциплінарною командою) особливостей психічного розвитку дитини та розробка індивідуальної програми родинного супроводу. І. Сухіна наголошує, що психокорекційну роботу має здійснювати саме група фахівців, а основним змістом психолого-педагогічного супроводу родини є реалізація індивідуальної програми розвитку дитини, яка складена міждисциплінарною групою супроводу спільно з батьками за результатами всебічного обстеження. На третьому етапі відбувається надання необхідної психолого-педагогічної допомоги батькам дитини раннього віку з РАС у створенні умов, необхідних для повноцінного психічного розвитку їхньої дитини та вирішенні їхніх власних психологічних проблем. Саме цей етап є ключовим. Своєчасна допомога команди фахівців допомагає батькам з найперших місяців життя дитини з РАС враховувати особливості її розвитку (темп сприйняття; інтенсивність сенсорних, мовних стимулів; час і тривалість відповідної реакції). Фахівці і батьки спільно працюють над реалізацією індивідуальної програми допомоги сім'ї та дитині, допомагають батькам побачити навіть найслабшу динаміку у розвитку власної дитини. Запропонована програма включає не лише психокорекцію дитини у спеціальних закладах і умовах, важливу роль відіграє відвідування родини вдома. Фахівець з домашнього візитування пояснює і показує батькам, як самостійно створити в домашніх умовах корекційно-розвивальне середовище, яке включає: загальну емоційну сімейну атмосферу, предметно-просторове розвивальне середовище, спеціально організоване з урахуванням особливостей розвитку дитини та допомагає встановити особливий тип комунікації «дорослий-дитина», що забезпечує підтримку, співпрацю, дотримання ритму, контакту, конгруентного особливостям дитини. Становлення такої атмосфери в сім'ї допомагає створювати позитивний фон настрою без зайвої гіперопіки дитини. А завдяки роботі фахівця з домашнього візитування з усією родиною батьки успішніше долають стрес через народження дитини з обмеженими можливостями здоров'я, в сім'ї будуються довірливіші стосунки між її членами, а діти з РАС, включені у програму, показують кращі досягнення в усіх сферах життєдіяльності. З метою контролю динаміки процесу домашні консультанти ведуть спеціальні щоденники, де відмічається кількість домашніх візитів, дата та зміст домашнього візиту, рекомендації для батьків та спостереження домашнього консультанта.

Завершується процес етапом оцінювання, де відбувається повторна діагностика сім'ї, відстеження динаміки та оцінка ефективності наданої допомоги. Ефективність роботи відслідковується за кількісними та якісними

критеріями. Кількісна оцінка включає кількість: домашніх візитів, проведених корекційно-розвиткових занять, консультацій. Якісна оцінка включає: результати психолого-педагогічної роботи (динаміка у розвитку дитини, рівень залученості батьків та інших близьких дорослих в корекційно-розвитковий процес); застосування отриманих знань і умінь у повсякденному житті сім'ї (виконання рекомендацій консультантів; організація конструктивного ігрового взаємодії батьків з дитиною, облік її вікових, психологічних особливостей розвитку; створення ситуацій, в яких дитина відчуває себе успішною в тому чи іншому виді діяльності). Важливим показником ефективної роботи членів міждисциплінарної команди з сім'єю є те, наскільки дитина зможе надалі самостійно використовувати сформовані навички в житті, у побуті і грі, а не тільки на спеціальних заняттях [10].

Якщо комплексно розглянути соціальні проблеми сім'ї, що виховує дитину із розладами аутистичного спектру, то серед них можна виділити такі: батьківська самоефективність, стрес та копінг-стратегії, ментальне та фізичне здоров'я, подружні відносини та стосунки з дитиною, соціальна підтримка. Усі вони безпосередньо впливають на якість життя сім'ї. Тому робота соціальних працівників із сім'єю має спиратися на системний підхід та мати на меті вирішення сім'єю своїх наявних проблем, для чого вона потребує навчання та розвитку. З цією метою соціальні працівники можуть застосовувати практики зниження стресу, інпаверменту, самоменеджменту, практики рефлексивної взаємодії, формування соціальної активності, батьківської відповідальності та практики копінг-стратегій [9].

Варто також звернути увагу на недостатнє правове забезпечення сімей, що виховують дітей із РАС. Правове регулювання аспектів аутизму в Україні обмежується переважно загальними законами про психічну допомогу. Так, наприклад, Закон України «Про психіатричну допомогу» надає дитині право на встановлення діагнозу, отримання психіатричної допомоги спеціалізованими психіатричними закладами (що є досить стигматизованим), а також Закон гарантує право особи, що має розлад, на особистий простір, дозвілля, здатність спілкування з іншими особами, доступу до інформації, хоча механізм реалізації цих прав, враховуючи вищевикладені психологічні та соціальні обмеження родини у суспільстві, не мають чіткого механізму втілення та правового регулювання. Наказом Міністерства охорони здоров'я України 30.08.2012 № 668 затверджено Концепцію щодо удосконалення надання психіатричної допомоги дітям, однак очевидно, що у нашої країни попереду ще великий шлях з питань удосконалення нормативно-правових актів з питань психокорекції дітей з аутистичними та іншими типами розладів. Найбільша увага наразі приділяється реалізації конституційних прав дитини, тому активно розробляються питання інклюзивної освіти [7].

До деяких законодавчих актів були внесені зміни, щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг, а саме щодо можливості

включення у навчальний процес асистента для допомоги дитині із особливими освітніми потребами. У статті 12 Закону України «Про дошкільну освіту» визначається: «для задоволення освітніх, соціальних потреб, організації корекційно-розвиткової роботи у складі закладів дошкільної освіти на підставі письмового звернення батьків або законних представників особи з особливими освітніми потребами в обов'язковому порядку утворюються інклюзивні та/або спеціальні групи для виховання і навчання дітей з особливими освітніми потребами. Діти з особливими освітніми потребами можуть перебувати до семи (восьми) років у спеціальних закладах дошкільної освіти (групах) та інклюзивних групах закладів дошкільної освіти» [5].

В Законі України «Про повну загальну середню освіту» № 764-IX від 13.07.2020 наголошує: «В освітньому процесі соціальні потреби учнів з особливими освітніми потребами забезпечуються асистентом учня – соціальним робітником, одним із батьків учня або уповноваженою ними особою» (стаття 26) [5].

Основні заходи, що складають зміст соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання, це:

- допомога в самообслуговуванні;
- підтримка у спілкуванні та комунікації з дітьми, педагогами та іншими особами;
- організація харчування та допомога у прийнятті їжі;
- організація пересування та допомога під час пересування (мобільність);
- безпека та спостереження за станом здоров'я, допомога у проведенні відповідних процедур;
- сприяння в організації денної зайнятості, дозвілля;
- організація денного відпочинку (сну) [11].

При цьому варто звернути увагу, що асистент учня не виконує функцій педагогічних працівників, тобто не втручається в освітній процес, не сприяє досягненню учнем навчальних результатів. Отже, варто зауважити, що хоча можливість залучення асистента до навчального процесу є важливим зрушенням у сфері інклюзивної освіти, проте це не вирішує усіх проблем, з якими стикається сім'я, що виховує особливу дитину. Адже внаслідок розладу дитина не завжди може сприйняти матеріал на рівні з іншими. Більше того, не лише дитина із розладом, а й клас, у який така дитина включається має проходити відповідну підготовку.

О. Борисенко [1] наголошує на необхідності створення освітньої, педагогічної та психокорекційної системи допомоги дітям та членам її родини з метою налагодження їхнього соціального та особистого життя, у якій знайшли б своє втілення теоретичні, методологічні, методичні здобутки українських вчених щодо патології розвитку дитини та якісних стратегій її подолання. Запорукою ефективного виховання й освіти дітей зі спектром аутичних порушень О. Борисенко вважає створення середовища, яке

складається з психолого-педагогічних умов, засобів корекції, індивідуального, орієнтованого на дитину змісту програм та компетентності персоналу.

Більше того, служба ранньої корекційної допомоги сім'ям, які мають аутичних дітей, може стати однією з нових ланок системи спеціальної освіти в Україні.

За результатами досліджень О. Борисенко пропонує систему роботи з родиною, що виховує аутичну дитину, яка має складатися з таких етапів:

- 1) провести ранню психолого-педагогічну діагностику дитини з однозначним прогнозом її можливостей і здібностей;
- 2) розробити зміст корекції особистісного розвитку дитини з аутизмом, який відповідає саме її індивідуальним особливостям, інтересам, потребам з метою поліпшення якості її життя в суспільстві;
- 3) інформувати родину про особливості становлення психічних функцій в аутичної дитини і розробити з нею основні вектори корекції цих функцій;
- 4) провести діагностику стану відносин у родині, спрямовану на вирішення проблем дитини, які можуть виникати як вторинні психогенні аутистичні ознаки внаслідок участі (включення) дитини у ці проблеми;
- 5) розробити програму корекції психогенних аутистичних порушень дитини;
- 6) розробити завдання, мету, зміст індивідуальної та групової корекційної роботи, як із дитиною, так і з членами її родини;
- 7) розробити зміст тренінгів і проводити їх із членами кількох (4–5) сімей, в яких виховуються аутичні діти;
- 8) забезпечити психологічну, емоціонально-позитивну атмосферу в сім'ї, де виховується аутична дитина;
- 9) обговорювати й аналізувати разом із членами родини динаміку корекції особистісного розвитку дитини;
- 10) розробити стратегію і корекційну тактику соціалізації аутичної дитини в навколишньому середовищі;
- 11) забезпечити інклюзивне включення дитини з аутистичними порушеннями в освітнє середовище (дошкільне, шкільне, позашкільне);
- 12) систематично надавати консультаційну допомогу батькам в разі виникнення труднощів у процесі навчання аутичної дитини в дошкільних, шкільних і позашкільних закладах;
- 13) забезпечити можливості соціальної інтеграції дитини з метою розвитку її здібностей (відвідування гуртків, спортивних закладів, участі у святах і тощо) [1].

Висновки. Враховуючи вищезазначене, варто наголосити, що українські вчені мають значні напрацювання з питань патології дитячого розвитку та шляхів психокорекції, проте на сьогоднішній момент в Україні немає системи допомоги сім'ям, які виховують дітей із аутизмом. Втім, такі родини зустрічаються із комплексом проблем різного спрямування: фінансовими,

соціальними, психологічними тощо. Система допомоги сім'ям, що виховують дітей із аутизмом має враховувати усі аспекти та супроводжувати родину на всіх етапах: від ранньої діагностики аутизму до включення дитини у різноманітні соціальні інституції, при цьому приділяючи особливу увагу створенню позитивного мікроклімату у сім'ї, сприянню самореалізації матерів та їх психологічному благополуччю, а також задоволенню потреб родини в цілому. Така система відповідно має об'єднувати фахівців різних напрямків – від педіатрів та сімейних психологів до педагогів та юристів, а також мати чіткий законодавчий процес реалізації.

Література:

1. Борисенко О. М. Проблеми дитячого аутизму та психолого-педагогічні шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Львівського національного університету внутрішніх справ*. 2015. №1. С. 3-12.
2. Бочелюк В. Й., Панов М. С. Особливості організації психокорекційної роботи з аутичними дітьми: зарубіжний досвід. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Психологія. 2021. Випуск 65. С. 235-250.
3. Бочелюк В. Й., Панов М. С., Турубарова А. В. Психокорекція аутизму в Україні. *Перспективи та інновації науки*. 2021. № 4(4). С. 318-329.
4. Душка А. Л. Особливості виховання дитини з РДА у домашніх умовах. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2013. №14. С.169-178.
5. Мойсеєнко І. Правове поле соціально-психологічного супроводу дитини з РАС асистентом дитини. *Новітні технології психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному навчальному просторі закладів загальної середньої освіти: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (22–23 жовтня 2020 року, м. Дніпро) / ред. колегія: В. В. Сиченко, Р. С. Аронова, В. М. Швидун, Н. А. Крупенина, О. О. Базилевська*. Дніпро. 2020. 327с.
6. Островська К., Химко М., Кудрявцева Ю. Особливості абілітації дітей з аутизмом та їх родин. Львів, «Тріада плюс». 2007. 44 с.
7. Пушкарьова А., Давидов П. Правове регулювання надання психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті. Діалог культур як чинник інтеграції / редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький, Д. Романюк, А. Сохал*. Варшава, Ужгород, Херсон: Посвіт, 2019. 290 с. С. 260-262.
8. Пшук Н. Г., Стукан Л. В., Пшук Є. Я. Проблема функціонування сімей, у яких виховуються діти з аутичними розладами. *Архів психіатрії*. 2014. №1 (76). С. 74-76.
9. Столярчук О. Ю., Семігіна Т. В. Допомога сім'ям, що виховують дітей з аутизмом: що можуть соціальні працівники? *Pedagogical concept and its features, social work and linguology : collective scientific monograph*. Dallas. 2020. P. 1-12.
10. Сухіна І. Родинний супровід дітей раннього віку з аутизмом / І. Сухіна метод. рек., 2017. – 70 с.
11. 2 квітня 2020 року – Всесвітній день поширення інформації щодо проблеми аутизму (ООН) URL: <http://khocz.com.ua/2-kvitnja-2020-roku-vsесvitnij-den-poshirennja-informacii-shhodo-problemi-autizmu-oon/> (дата звернення: 20.04.2022).

References:

1. Borisenko O. M. (2015). Problemi ditjachogo autizmu ta psihologo-pedagogichni shljahi ih virishennja [Problems of childhood autism and psychological and pedagogical ways to solve them]. *Naukovij visnij L'viv's'kogo nacional'nogo universitetu vnutrishnih sprav - Scientific Spring of Lviv National University of Internal Affairs*, 1, 3-12 [in Ukrainian].
2. Bocheljuk, V. J., Panov, M. S. (2021). Osoblivosti organizacii psihokorekcijs'noji roboti z autichnimi dit'mi: zarubizhnij dosvid [Peculiarities of organization of psycho-correctional work with autistic children: foreign experience]. *Visnik HNPU imeni G.S. Skovorodi. Psihologija - Bulletin of KhNPU named after GS Frying pans. Psychology*, 65, 235-250 [in Ukrainian].
3. Bocheljuk, V. J., Panov, M. S., Turubarova, A. V. (2021). Psihokorekcija autizmu v Ukraïni [Psychocorrection of autism in Ukraine]. *Perspektivi ta innovacii nauki - Prospects and innovations of science*, 4(4), 318-329 [in Ukrainian].
4. Dushka, A. L. (2013). Osoblivosti viovannja ditini z RDA u domashnih umovah [Features of raising a child with RDA at home]. *Mizhnarodnij naukovij forum: sociologija, psihologija, pedagogika, menedzhment - International scientific forum: sociology, psychology, pedagogy, management*, 14, 169-178 [in Ukrainian].
5. Mojseenko I. Pravove pole social'no-psihologichnogo suprovodu ditini z RAS asistentom ditini. Novitni tehnologii psihologo-pedagogichnogo suprovodu ditej z osoblivimi osvritnimi potrebami v inkluzivnomu navchal'nomu prostori zakladiv zagal'noï seredn'oï osviti: zbirnik materialiv Vseukraïns'koï naukovo-praktichnoï konferencii (22–23 zhovtnja 2020 roku, m. Dnipro) / red. kolegija: V. V. Sichenko, R. S. Aronova, V. M. Shvidun, N. A. Krupenina, O.O. Bazilevs'ka. Dnipro. 2020. 327s.
6. Ostrovs'ka, K., Himko, M., Kudrjavceva, Ju. (2007). Osoblivosti abilitacii ditej z autizmom ta ih rodin [Features of habilitation of children with autism and their families]. L'viv, «Triada pljus» [in Ukrainian].
7. Pushkar'ova, A., Davidov, P. (2019). Pravove reguljuvannja nadannja psihologo-pedagogichnoï dopomogi ditjam z autizmom. Suchasni tendencii rozvitku osviti i nauki v interdyscyplinarnomu konteksti. *Dialog kul'tur jak chinnik integracii [Legal regulation of psychological and pedagogical assistance to children with autism. Current trends in education and science in an interdisciplinary context. Dialogue of cultures as a factor of integration]*. Varshava, Uzhgorod, Herson: Posvit [in Ukrainian].
8. Pshuk, N. G., Stukan, L. V., Pshuk, E. Ja. (2014). Problema funkcionuvannja simej, u jakih viovujut'sja diti z autichnimi rozladami [The problem of functioning of families in which children with autistic disorders are brought up]. *Arhiv psichiatrii - Archives of Psychiatry*, 1 (76), 74-76 [in Ukrainian].
9. Stoljarik, O. Ju., Semigina, T. V. (2020). Dopomoga sim'jam, shho viovujut' ditej z autizmom: shho mozhut' social'ni pracivniki? *Pedagogical concept and its features, social work and linguology [Helping families raising children with autism: what can social workers do? Pedagogical concept and its features, social work and linguology]*. Dallas [in English].
10. Suhina, I. (2017). Rodinnij suprovid ditej rann'ogo viku z autizmom [Family support of young children with autism][in Ukrainian].
11. 2 kvitnja 2020 roku – Vsesvitnij den' poshirennja informacii shhodo problemi autizmu (OON) [April 2, 2020 - World Autism Awareness Day (UN)]. *khocz.com.ua* Retrieved from <http://khocz.com.ua/2-kvitnja-2020-roku-vsesvitnij-den-poshirennja-informacii-shhodo-problemi-autizmu-oon/> [in Ukrainian].